

გარიგების ფორმის მიმართ არსებული მოთხოვნების ზომიერითი თავისებურება ამერიკულ სამართალში**

სტატიაში გადმოცემულია გარიგების ფორმის ამერიკული მონესრიგების ძირითადი თავისებურებები, რაც ამ სფეროში კონტინენტური ევროპისაგან განსხვავებული სამართლებრივი სისტემის გამოცდილების შესწავლის შესაძლებლობას იძლევა. ნაშრომში განხილულია ისეთი საკითხები, როგორცაა: ფორმალისმის ისტორიული და თანამედროვე გაგება; კანონით დადგენილი და მხარეთა მიერ შეთანხმებული ფორმის ფუნქციები; 1677 წლის თალითობის შესახებ კანონი, როგორც ამ სფეროს მომწესრიგებელი მნიშვნელოვანი აქტი; და ბოლოს, ბეჭდიანი დოკუმენტის თავდაპირველი ისტორიული სახე და ამჟამინდელი ფუნქციური დანიშნულება.

საკვანძო სიტყვები: გარიგების ფორმა, ფორმის ფუნქცია, თალითობის შესახებ კანონი, ბეჭდიანი დოკუმენტი.

1. შესავალი

საქართველოში საბაზრო ეკონომიკის დამკვიდრებამ ხელი შეუწყო არა მარტო წარმოებისა და ვაჭრობის განვითარებას, არამედ, აგრეთვე, ქვეყნის ეკონომიკურ დაახლოებას სხვა სახელმწიფოებთან, მათ შორის, ამერიკის შეერთებულ შტატებთან. ამ ორ ქვეყანას შორის ეკონომიკური ურთიერთობის განმტკიცების მნიშვნელოვან ხელშემწყობ პირობას წარმოადგენს საქართველოს პარლამენტის 1996 წლის 11 დეკემბრის დადგენილებით რატიფიცირებული 1994 წლის 7 მარტის ხელშეკრულება „საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობასა და ამერიკის შეერთებული შტატების მთავრობას შორის ინვესტიციების ნახალისებისა და ურთიერთდაცვის შესახებ“.¹ ამ დოკუმენტს წინ უსწრებს 1992 წლის 27 ივნისის ხელშეკრულება „საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობასა და ამერიკის შეერთებული შტატების მთავრობას შორის ინვესტიციების ხელშეწყობის შესახებ“. გარდა ზემოხსენებულისა, მოგვიანებით, კერძოდ, 2007 წლის 20 ივნისს, ხელი მოეწერა ჩარჩო შეთანხმებას „საქართველოსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებს შორის ვაჭრობისა და ინვესტიციების შესახებ“. აღნიშნული ურთიერთობის ჯერ კიდევ ჩამოყალიბების ეტაპზე იყო საუბარი იმაზე, რომ დიდი მნიშვნელობა ენიჭება იმ სამართლებრივი ნორმების ცოდნას, რომლებიც ამ ორ ქვეყანაში ვაჭრობასა და ბიზნესს აწესრიგებს.²

1990-იან წლების საქართველოში, კონტინენტური ევროპის სამართალთან შედარებით, საერთო სამართლის ნაკლებად შესწავლის ერთ-ერთ ძირითად მიზეზად ასახელებენ იმას, რომ

* თსუ-ის იურიდიული ფაკულტეტის დოქტორანტი, კერძო სამართლის მიმართულების ასისტენტი.

** აღნიშნული პროექტი განხორციელდა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ხელშეწყობით (გრანტი №RNSF/DO/32/2-183/14).

¹ ლილუაშვილი გ., ნასყიდობა აშშ-ს ერთგვაროვანი სავაჭრო კოდექსის მიხედვით, ჟურნ. „სამართალი“, №11-12, 1997, 31.

² იქვე.

საქართველო, ათეული წლის მანძილზე, სოციალისტური სამართლის სისტემას მიეკუთვნებოდა და არ იყო ინტერესი საერთო სამართლის მიმართ. შემდეგ კი, მდგომარეობა სრულიად შეიცვალა. ქართული სამართლის რეფორმის პროცესში, მკვიდრდებოდა ნორმები როგორც კონტინენტური ევროპის, ისე საერთო სამართლიდან, რაც დღის წესრიგში აყენებდა საქართველოსთვის იმ დროისთვის ძალზე საინტერესო, მაგრამ, ნაკლებად ცნობილი, საერთო სამართლის სისტემის შესწავლასა და გამოკვლევას.³

საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის შემუშავებელ კომისიას ინგლისურ-ამერიკული სამართლის მიმართ განსაკუთრებული დაინტერესება არ გამოუვლენია.⁴ ალბათ, ამის მიზეზი ის იყო, რომ პოსტსაბჭოთა სივრცის გარდამავალი პერიოდის საზოგადოებებს არ სთავაზობდნენ ანგლოსაქსური მოდელის აღებას, რამდენადაც, მათთვის აუცილებლად თვლიდნენ, კონტინენტური ევროპის ტრადიციების შესაბამისად, უფლება-მოვალეობების გამოსხატვის სიზუსტესა და კომპაქტურობას.⁵ აღსანიშნავია ისიც, რომ ძველ ქართულ სამართალზე მნიშვნელოვანი ზეგავლენა მოახდინა ბერძნულ-რომაულმა სამართალმა,⁶ რომელიც სწორედ თანამედროვე ევროპული სამართლის საფუძველს წარმოადგენს.⁷

მიუხედავად ამისა, რეფორმის საწყის ეტაპზე, იყო გარკვეული მსჯელობა საერთო სამართალთან ქართული სამართლის თავსებადობის შესახებ.⁸ მაგალითად, სამოქალაქო კოდექსის ზოგად ნაწილში საერთო სამართლის კვალი ნაკლებად შეინიშნება, თუმცა, გარიგებებზე გარკვეული გავლენა მაინც არის შესამჩნევი, რამდენადაც, კომისია, მათზე მუშაობისას, საერთო სამართალში არსებულ დებულებებსაც ეცნობოდა.⁹

ნაშრომის მიზანია გარიგების ფორმის ანგლოამერიკული სამართლებრივი მოწესრიგების ძირითადი მახასიათებლების მიმოხილვა, რაც სიახლეს უნდა წარმოადგენდეს იმ თვალსაზრისით, რომ ქართულ წყაროებში ეს თემატიკა, ძირითადად, გაშუქებულია გერმანული სამართლის ფონზე, რაც, უდავოდ, საინტერესოს ხდის კონტინენტური ევროპისგან განსხვავებული სამართლებრივი სისტემის გამოცდილების შესწავლას. მით უმეტეს, უკანასკნელ წლებში, შეიმჩნევა საერთო სამართლის ოჯახის სივრცისათვის დამახასიათებელი ცალკეული სამართლებრივი ინსტიტუტისა, თუ ნორმის რეცეფცია ქართულ კანონმდებლობაში.

2. ფორმასავალდებულო და ფორმათავისუფალი ხელშეკრულებები

ისტორიულად, ფორმალიზმი ნიშნავდა ფიცის დადებას, წერილობით ფორმას, ბეჭდის დასმასა და სხვა ფორმებსა და რიტუალებზე დამოკიდებულებას, ხელშეკრულებათა დასადავად, ან მათი არსებობის გამოსახატად. თანამედროვეობაში, ამ სახის ფორმალიზმს დაუპირისპირდა

³ ლილუაშვილი გ., ნასყიდობა აშშ-ს ერთგვაროვანი სავაჭრო კოდექსის მიხედვით, ჟურნ. „სამართალი“, 11-12, 1997, 32.

⁴ შეად. ზოიძე ბ., საერთო (ინგლისურ-ამერიკული) სამართლის გავლენა ქართულ სამოქალაქო კოდექსზე, ჟურნ. „ქართული სამართლის მიმოხილვა“, 1999, 14-15.

⁵ კნიპერი რ., კოდიფიკაციის მეთოდები და კონცეფციები გარდამავალი პერიოდის საზოგადოებებში (საქართველოს მდგომარეობის გათვალისწინებით), წიგნში: ჯორბენაძე ს., კნიპერი რ., ჭანტურია ლ. (გამომც.), სამართლის რეფორმა საქართველოში, 1994 წლის 23-25 მაისის თბილისში გამართული საერთაშორისო კონფერენციის მასალები, თბ., 1994, 191.

⁶ ზოიძე ბ., ევროპული კერძო სამართლის რეცეპცია საქართველოში, თბ., 2005, 53.

⁷ იქვე, 36.

⁸ ზოიძე ბ., საერთო (ინგლისურ-ამერიკული) სამართლის გავლენა ქართულ სამოქალაქო კოდექსზე, ჟურნ. „ქართული სამართლის მიმოხილვა“, 1999, 14.

⁹ იქვე, 17-18.

ხელშეკრულების ზოგადი თეორია, რომელიც ფორმისგან დამოუკიდებელია. რამდენადაც, საერთო სამართლის მიხედვით, ფორმებს, რომლებიც, ჩვეულებრივ, ხელშეკრულების არსებობის გამომხატველად არის აღიარებული, წარმოადგენს ბეჭდის დასმა (ან ბეჭდიანი დოკუმენტი) და შემხვედრი დაკმაყოფილება, ზოგიერთი ავტორისთვის გასაკვირი არ არის, რომ ამერიკის შტატების ნახევარში ბეჭედდასმული ხელშეკრულების აუცილებლობა გაუქმდა¹⁰. მიუხედავად ამისა, გარკვეული ფორმალობები თან ახლავს ბევრი შეთანხმების განხორციელებას.¹¹

ფორმის მიმართ მოთხოვნებით წესდება გარკვეული სტანდარტები, რომლებსაც შეთანხმებები უნდა შეესაბამებოდეს, იმისათვის, რომ იყოს კანონიერი ძალის მქონე და/ან აღსრულებადი. მათგან გამომდინარე, შეიძლება მოთხოვნილ იქნეს, რომ შეთანხმება იყოს წერილობითი ფორმით, ბეჭდიანი დოკუმენტით გაფორმებული, სახელმწიფო ორგანოებში დარეგისტრირებული, საკუთარი ხელით დაწერილი და ა.შ.¹²

ხელშეკრულებები სხვადასხვაგვარადაა კლასიფიცირებული, ამა თუ იმ მიზნიდან გამომდინარე. ფორმასავალდებულო და ფორმათავისუფალ ხელშეკრულებებს შორის განსხვავებას ერთ-ერთ საფუძვლად უდევს ხელშეკრულების ფორმირების მეთოდი. ფორმასავალდებულო ხელშეკრულებების სამი სახე არის კვლავინდებურად მნიშვნელოვანი: (1) ბეჭედდასმული ხელშეკრულებები;¹³ (2) სასამართლოს წინაშე აღებული ვალდებულებები;¹⁴ და (3) გადაცემადი დოკუმენტები¹⁵ და აკრედიტივები.¹⁶ ყველა სხვა სახის ხელშეკრულება მიიჩნევა ფორმათავისუფ-

¹⁰ Coote B., *Contract as Assumption: Essays on a Theme*, Hart Publishing, Oxford, 2010, 29-30.

¹¹ Hunter H.O., Rowley K.A., *Modern Law of Contracts*, Vol. 1, Revised ed., West Publishing, Eagan, 2011, 306-307.

¹² Müller A., *Protecting the Integrity of a Written Agreement: a Comparative Analysis of the Parol Evidence Rule, Merger Clauses and no Oral Modification Clauses in U.S., English, German and Swiss Law and International Instruments (CISG, PICC, PECL, DCFR and CESL)*, Eleven International Publishing, The Hague, 2013, 9.

¹³ ბევრ იურისდიქციაში, ბეჭდის დასმამ დაკარგა ყველა, ან ზოგიერთი თავისი ეფექტი: *Perillo J.M., Contracts*, 7th ed., West Academic Publishing, St. Paul, 2014, 19. ბეჭედდასმული ხელშეკრულება აღსრულებადობდა საერთო სამართალში არსებული „შეთანხმების“ შესახებ სასამართლოს წერილობითი ბრძანების საფუძველზე: *Murray J.E., Jr., Murray on Contracts*, 5th ed., LexisNexis, New Providence, 2011, 35.

¹⁴ სასამართლოს წინაშე ვალდებულების აღებას აქვს ადგილი, როდესაც პირი, რომელიც სასამართლოს წინაშე იღებს ვალდებულებას, ღია სასამართლო სხდომაზე აღიარებს მოვალეობას, განახორციელოს გარკვეული გადახდა, თუ განსაზღვრული პირობა არ შესრულდა. ფედერალურ სასამართლოებში ისინი ცნობილია, როგორც „სასამართლოში პირადად გამოცხადების წერილობითი ვალდებულება“: *Perillo J.M., Contracts*, 7th ed., West Academic Publishing, St. Paul, 2014, 19. სასამართლოს წინაშე ვალდებულების აღების მარტივი ფორმა იყო მოვალის ნებაყოფლობით მოყვანა სასამართლოში, რათა ელიარებინა (*recognoscere*), რომ მას კრედიტორის მიმართ გარკვეული თანხა მართებდა. შემდეგ, აღიარების შეტანა ხდებოდა სასამართლო სხდომის ოქმში, რაც, არსებითად, სასამართლო გადაწყვეტილებას წარმოადგენდა, რომელიც აუქმებდა კრედიტორის სარჩელს შეთანხმების, ან ვალის შესახებ: *Murray J.E., Jr., Murray on Contracts*, 5th ed., LexisNexis, New Providence, 2011, 35-36.

¹⁵ გადაცემადი დოკუმენტები მიიღება სპეციალური წარწერით, იმ ფორმის გამო, რომელშიც ისინი არის შექმნილი. ჩვეულებრივი ნაბეჭდი ჩეკი შეიცავს „მიმოქცევაში გადაცემის შესაძლებლობის სიტყვებს“ – „გადახდა კონკრეტული პირის განკარგულებით“. სხვა დოკუმენტები შეიძლება იყოს „სანარმდგენლო“. ამგვარი ფორმალობები ასეთ დოკუმენტებს თავისუფლად გადაცემადს ხდის, როდესაც გადაცემულია „კანონიერ მფლობელზე“, რომელიც იღებს უმეტესი თავდაცვითი ღონისძიებებისგან თავისუფალ დოკუმენტს, თუ გარკვეული პირობები შესრულებულია: *Murray J.E., Jr., Murray on Contracts*, 5th ed., LexisNexis, New Providence, 2011, 36.

¹⁶ გადაცემადი დოკუმენტები და აკრედიტივები განხილულია სპეციალიზირებულ ნაშრომებში. ისინი წესრიგდება ერთიანი სავაჭრო კოდექსის მე-3 და მე-5 მუხლებით: *Perillo J.M., Contracts*, 7th ed., West Academic Publishing, St. Paul, 2014, 19. სხვა ავტორი, რომელიც ცალ-ცალკე გამოყოფს გადაცემად დოკუმენტებსა და აკრედიტივებს, მიუთითებს, რომ ადრეული სამართლისათვის ცნობილი ფორმასავალდებულო ხელშეკრულებებიდან ოთხია მნიშვნელოვანი თანამედროვე იურისტიკისათვის: *Murray J.E., Jr., Murray on Contracts*, 5th ed., LexisNexis, New Providence, 2011, 35.

ლად და არის აღსრულებადი არა გარიგების ფორმის, არამედ, მისი შინაარსის გამო. ამგვარი ხელშეკრულებები, ასევე, იწოდებოდა „მარტივ“, ან „ვერბალურ“ ხელშეკრულებებად.¹⁷

ზოგადად, სამართალში აღიარებულია ორი გზა, რომლითაც დაპირება¹⁸ შეიძლება გახდეს იურიდიულად სავალდებულო. ფორმალური მეთოდი დაპირებას აღსრულებადს ხდის უბრალოდ იმიტომ, რომ, დაპირების გაცემისას, გარკვეული ფორმალობები არის დაცული. არა-ფორმალური მეთოდი დამოკიდებულია გარიგებაში გარკვეული ელემენტების არსებობაზე, როგორცაა, მაგალითად, უფლებათა ურთიერთგაცვლის განზრახვა, რაც, ჩვეულებრივ, მიუთითებს, რომ მხოტავი დაპირებები იქნა გაცემული.¹⁹

ფორმასავალდებულო ხელშეკრულების ანტითეზისი არის ფორმათავისუფალი ხელშეკრულება.²⁰ ფორმათავისუფალი ხელშეკრულება შეიძლება არსებობდეს წერილობით, ან ნებისმიერი სხვა ფორმალობით, ანდა, მის გარეშე, თუ კანონებმა არ შეცვალეს საერთო სამართლის წესები. თაღლითობის შესახებ კანონით (*Statute of Frauds*) მოითხოვება გარკვეული სახის ფორმათავისუფალი ხელშეკრულებების დადასტურება წერილობითი, ან ელექტრონული ჩანაწერით, რათა იყოს აღსრულებადი. ფორმათავისუფალი ხელშეკრულება ტიპური ხელშეკრულებაა, რომელიც საზოგადოებისათვის კარგად არის ცნობილი. ისეთი ფორმასავალდებულო ხელშეკრულება, როგორც ბეჭედდასმული ხელშეკრულებაა, იშვიათი ხდება მოყოლებული იქიდან, რაც ბეჭდის დასმა აღარ წარმოადგენს იურიდიული ძალის მინიჭების ეფექტიან მექანიზმს.²¹

„ფორმასავალდებულო“ და „ფორმათავისუფალი“ ხელშეკრულებებს შორის ტრადიციული გამიჯვნა ეფუძნებოდა იმას, ხელშეკრულების შედგენისას, დაცული იყო, თუ არა გარკვეული რიტუალური ფორმალობები, როგორცაა გამდნარი ცვილის ანაბეჭდი წერილობით ხელშეკრულებაზე იმ წარმოდგენით, რომელიც ცნობილია, როგორც „ბეჭდით დამონმება“. ამ თვალსაზრისით, ტერმინი „ფორმასავალდებულო ხელშეკრულება“ გამოიყენებოდა შეთანხმების ფორმაზე მისათითებლად და თამაშობდა გადამწყვეტი ელემენტის როლს მის აღსრულებაში. მისი თანამედროვე მაგალითებია გადაცემადი დოკუმენტები და აკრედიტივები, რომლებიც წესრიგდება ერთიანი სავაჭრო კოდექსის სპეციალური დებულებებით. ამ კონტექსტში, „ფორმათავისუფალ ხელშეკრულებაში“ მოიაზრებოდა ყველა სხვა ხელშეკრულება, მიუხედავად იმისა, იგი იყო წერილობითი, თუ ზეპირი, ან მარტივი, თუ რთული.²²

დღეს, ფორმასავალდებულო ხელშეკრულებას წარმოადგენს ის, რომელიც გულმოდგინედ არის შეთანხმებული და გამოხატული (ან „შედგენილი“) საბოლოო ფორმალურ წერილობით დოკუმენტში. ფორმათავისუფალი ხელშეკრულება კი, არის ის, რომელიც უფრო წინასწარ-განუზრახველად, შესაძლოა, ნებისმიერი სახის წერილობითი ფორმისგან თავშეუწუხებლად შედგენილი. ფორმალობის ხარისხებში განსხვავებები არ მოქმედებს შეთანხმების აღსრულებ-

¹⁷ Perillo J.M., *Contracts*, 7th ed., West Academic Publishing, St. Paul, 2014, 19.

¹⁸ სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული განმარტების მიხედვით, დაპირება არის განცხადება, რომლითაც, ერთი პირი კისრულობს გარკვეულ სამომავლო შესრულებას, ან შესრულებისგან თავის შეკავების ვალდებულებას, სხვა პირის სასარგებლოდ: Hogg M., *Promises and Contract Law: Comparative Perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, 6.

¹⁹ Murray J.E., Jr., *Murray on Contracts*, 5th ed., LexisNexis, New Providence, 2011, 35.

²⁰ იქვე, 36. Restatement 2d §6 comment a (1973) მიუთითებს, რომ ტერმინები „ფორმასავალდებულო“ და „ფორმათავისუფალი“ გაუქმებულია: Murray J.E., Jr., *Murray on contracts*, 5th, ed LexisNexis, New Providence, 2011, 36.

²¹ Murray J.E., Jr., *Murray on Contracts*, 5th ed., LexisNexis, New Providence, 2011, 36.

²² Ferriell J., *Understanding Contracts*, 3rd ed., LexisNexis, New Providence, 2014, 7.

ბაზე, მიუხედავად იმისა, რომ მათ შეიძლება გავლენა იქონიოს იმ დაპირებათა მტკიცებულების დასაშვებობაზე, რომლებიც მხარეთა შეთანხმების რაიმე საბოლოო წერილობით ვერსიაში არასოდეს არ ასახულა.²³

3. გარიგების ფორმის ფუნქციები

კანონით დადგენილ ფორმის მიმართ მოთხოვნებს აქვს რამდენიმე მიზანი. ზოგიერთი ემსახურება ქვემოთ მოცემულ ყველა ამოცანას, ხოლო, სხვები მხოლოდ ერთ, ან რამდენიმე მათგანს. ფორმასავალდებულო დოკუმენტის მიზანია სიცხადის (მტკიცების უზრუნველყოფის) ფუნქციის შესრულება. მაგალითად, წერილობითი, ან ნოტარიულად დამოწმებული ხელშეკრულების ბეჭდიანი დოკუმენტი ასრულებს გარიგებისა და მისი პირობების სარწმუნო დოკუმენტური მტკიცებულების დანიშნულებას და, ამგვარად, ხელს უწყობს სასამართლოში სადავო საქმის გადანყვეტას. ფორმის მოთხოვნათა დაცვით შედგენილი დოკუმენტებით ხდება იმის უზრუნველყოფა, რომ საჯარო რეესტრის რეგისტრატორებს შესაბამის რეესტრებში მათი შეტანისთვის აშკარა საფუძველი ჰქონდეთ. ფორმასავალდებულო დოკუმენტი ემსახურება იმას, რომ მიაწოდოს მკაფიო შეტყობინება მესამე პირებს. ფორმის მიმართ მოთხოვნები ასრულებს გაფრთხილების ფუნქციას, რომ თავიდან იყოს აცილებული გარიგების დადება სიჩქარითა და საკმარისი გაუცნობიერებლობით. დოკუმენტის ფორმალურმა ბუნებამ უნდა შეახსენოს მხარეებს მისი მნიშვნელობა და გააფრთხილოს ისინი შესაძლო უარყოფით შედეგებზე, რათა მხარემ, ხელშეკრულების სათანადო წესით გაფორმებამდე, საგულდაგულოდ აწონ-დაწონოს თავისი მდგომარეობა. ფორმის მიმართ მოთხოვნებით ნათელი ხდება არასავალდებულო მოლაპარაკებისა და შეთანხმების სავალდებულო შეთანხმებისაგან განსხვავება, ამ უკანასკნელის გარკვეულ ფორმაში „მოქცევით“ (სერიოზულობის კრიტერიუმის უზრუნველყოფა). ფორმის მიმართ მოთხოვნები სულ უფრო მეტად წესდება შედარებით სუსტი მხარეების, მაგალითად, მომხმარებელთა, უძრავი ნივთის დამქირავებელთა, დასაქმებულთა დაცვის მიზნით. წერილობითი ხელშეკრულება უნდა შეიცავდეს შეთანხმების ყველა დეტალს და ახდენდეს მომხმარებლის ინფორმირებას, მისი უფლებების შესახებ. ნებისმიერ შემთხვევაში, ფორმის მიმართ მოთხოვნები ემსახურება ზეპირი შეთანხმების თაღლითობის მიზნით გამოყენების თავიდან აცილებას.²⁴

ხელშეკრულებით გათვალისწინებული ფორმის მიმართ მოთხოვნების მეშვეობით, მხარეებს შეუძლიათ იგივე მიზნების მიღწევა მაშინაც კი, თუ კანონმდებელი ამ ტიპის გარიგებისათვის ფორმის მიმართ ზოგად მოთხოვნებს აუცილებლად არ მიიჩნევს.²⁵ კერძოდ, შეთანხმებული ფორმა შეიძლება განაპირობებდეს კონსტიტუტიურ, ან დეკლარაციულ სტანდარტს. კონსტიტუტიური მიზნის დროს, ხელშეკრულება ბათილია, თუკი არ აკმაყოფილებს ფორმის მიმართ მოთხოვნებს. დეკლარაციულის შემთხვევაში კი, ფორმის მიმართ არსებული მოთხოვნები ზეგავლენას არ ახდენს სამართლებრივად მბოჭავი შეთანხმების დადებაზე. ამ დროს, მხარეები არიან უფლებამოსილი, მოითხოვონ ფორმალურობების დაცვა, შეთანხმების მიმართ უკუქცევითი ეფექტით მტკიცებულების უზრუნველყოფის მიზნით.²⁶

²³ Ferriell J., *Understanding Contracts*, 3rd ed., LexisNexis, New Providence, 2014, 7-8.

²⁴ Müller A., *Protecting the Integrity of a Written Agreement: a Comparative Analysis of the Parol Evidence Rule, Merger Clauses and no Oral Modification Clauses in U.S., English, German and Swiss Law and International Instruments (CISG, PICC, PECL, DCFR and CESL)*, Eleven International Publishing, The Hague, 2013, 9-10.

²⁵ იქვე, 10.

²⁶ იქვე, 13-14.

უძველეს საერთო სამართალში, ბევრი რამ გაკეთდა ბეჭედდასმული და ბეჭედდაუსმელი ინსტრუმენტების გასამიჯნად, ურთიერთობებში წესრიგის მიღწევის მიზნით. უკანასკნელი ორი საუკუნის ისტორიის ფონზე, საერთო სამართალში ფორმის მიმართ მოთხოვნათა გამარტივების განუხრელი ტენდენციაა, სადაც ფორმა მხოლოდ ფორმისთვის გამოიყენება. სახელშეკრულებო სამართალი ამის ნათელი მაგალითია; მხარეთა ავტონომიის მხარდაჭერაზე აქცენტმა ხორცი შეასხა ღირებულებებს, რომლებშიც, ფორმასთან შედარებით, შინაარსს ენიჭება უპირატესობა. ამერიკულ სამართალში ეჭვით უყურებენ ფორმაზე უარის თქმას, კერძოდ, საქმიან სფეროში განხორციელებული მოქმედებების კონტექსტში. ანდერძი და ბეჭდიანი დოკუმენტი კვლავ ოფიციალურად უნდა გაფორმდეს; ანდერძის შემთხვევაში, ფორმის მიმართ მოთხოვნები, მეოცე საუკუნეში, იყო, უმეტესად, უფრო ხისტი, ვიდრე ერთი საუკუნით ადრე. ამერიკული ბეჭდიანი დოკუმენტის ფორმისადმი მოთხოვნებში ფუნქციური ფორმალობები შენარჩუნდა; რიტუალური და მოძველებული ფორმალობები კი, შემცირდა. ამერიკულ სამართალში უარი ითქვა რიტუალზე. არსებული მოსაზრებით, ეკონომიკური ზრდის ხელშეწყობის მიზნით, სამართალმა თავიდან უნდა აიცილოს გადაჭარბებული რიტუალი. ფორმის მიმართ მოთხოვნები, რომლებსაც არავითარი ფუნქცია არ აქვს, გარიგებათა რაციონალიზების, ან მონესრიგების კუთხით, მხოლოდ შეცომაში შემყვანია მხარეთა ნების გამოვლენის დადგენისათვის და გაუთვალისწინებელ რისკს სძენს ეკონომიკური ხასიათის გარიგებებს. თავისთავად ფორმალიზმი უსარგებლოა ბიზნესისათვის.²⁷

საერთო სამართლის მკვლევარებს გამორიცხულად მიაჩნიათ ფორმის გამარტივება იმ ეკონომიკური სისტემისათვის, რომლისთვისაც რთულია ბიზნეს რისკის შეფასება და მისი მხედველობაში მიღება. მიუხედავად ამისა, როგორც აღნიშნავენ, ფორმას“ თავად ჰქონდა ბიზნეს ფუნქცია. ზოგიერთი ავტორის აზრით, არაფერი შეიძლება იყოს უფრო ფორმალური, ვიდრე გადაცემადი დოკუმენტი, და მისი ფორმა შეიქმნა არა მოვაჭრეების სურვილის მიუხედავად, არამედ, მისი გათვალისწინებით.²⁸

ბაზარზე ორიენტირებული ფორმალობის კიდევ ერთი მაგალითია მინის რეგისტრაციის აქტი. მინათმფლობელობის ხელშეკრულებისა და ბეჭდიანი დოკუმენტის რეგისტრაციამ ხელი შეუწყო გარიგების უსაფრთხოების შენარჩუნებასა და მინის ბაზრის ფუნქციონირების გაიოლებას. რეგისტრაციის სისტემამ წესრიგი შემოიღო მოთხოვნებისა და ინტერესების ქაოსში, რითაც მან სასიცოცხლო ფუნქცია შეასრულა. სამართალს ჩამოაცილეს ფორმის მიმართ პოპულარული ბიზნესისთვის გაუგებარი მოთხოვნები. თუმცა, რეგისტრაცია მაინც მისაღები იყო. საყოველთაოდ მიღებული თეზის შინაარსი იყო ის, რომ ადრინდელი სარჩელები ეხებოდა ადრინდელ უფლებებს; თავად „მოთხოვნის გაცხადება“ იყო ერთგვარი ფორმალობა. ხალხისთვის საჭირო და სასურველი იყო მინაზე მათი მოთხოვნების ხილული ჩანანერი და ქვეყნის დოვლათი. მოთხოვნის უზრუნველყოფის ადრინდელი ჩანანერები შეიძლებოდა გამოყენებულიყო კონფლიქტური იტერესების დასაბალანსებლად; ისინი საბაზრო ურთიერთობაში ინფორმაციის წყაროდ გამოიყენებოდა, რომლებიც ადგენდა განსაზღვრულ ქონებათა ღირებულებას.²⁹

ფორმალობა, ასევე, საჯარო წესრიგის აღსრულების გზას წარმოადგენდა. ეს დანიშნულება, არა ბაზრის მხარდასაჭერად, არამედ, როგორც მისი მართვის საშუალება, წლების განმავლობაში, ძალიან იზრდებოდა.³⁰

²⁷ Friedman L.M., Contract Law in America: A Social and Economic Case Study, Quid Pro Books, New Orleans, 2011, 72.

²⁸ იქვე, 73.

²⁹ იქვე.

³⁰ იქვე.

და ბოლოს, ზოგიერთი ავტორი განიხილავს მეტად ზოგადი ფუნქციის ვარიანტსაც, როგორცაა მხარეების აღჭურვა ერთმანეთის მოქმედებებით სარგებლის მიღების უფლებამოსილებით. მაგალითად, მამიდა ადგენს ბექდიან დოკუმენტს, რომლითაც იგი იძლევა პირობას, რომ ძმისშვილს, ოცდამეერთე დაბადების დღესთან დაკავშირებით, გადასცემს 50,000 გირვანქა სტერლინგს. ამის საფუძველზე, ძმისშვილი სესხულობს ფულს ბანკიდან, რომ გადაიხადოს უნივერსიტეტში სწავლის საფასური. მამიდა შეზღუდული და ცვალებადი ალტრუიზმის მქონე ადამიანია. მას რომ ფორმათავისუფალი დაპირება გაეცა, შესაძლოა, გადაეფიქრებინა მისი შესრულება, ვიდრე ძმისშვილი ოცდაერთი წლის ასაკს მიაღწევდა. რადგან მან იცის, რომ ძმისშვილს შეუძლია დაპირების აღსრულება კანონის ძალით, იგი ვადაში ასრულებს დაპირებას და ძმისშვილი დიდი ვალის გარეშე ამთავრებს უნივერსიტეტს. როგორც აღნიშნავენ, ბექდიან დოკუმენტს გააჩნია ფუნქცია, რომელიც მან ამ მაგალითში შეასრულა, კერძოდ, დაპირების მიმღებს მიანიჭოს უფლება, სარგებელი ნახოს სხვა პირის დაპირებისგან, რაც საკმაოდ არასაიმედო იქნებოდა ფორმათავისუფალი დაპირების შესრულების შემთხვევაში.³¹

4. თაღლითობის შესახებ კანონის როლი

ფორმალობაზე აშკარა დაჟინების ყველაზე მნიშვნელოვანი მაგალითი იყო თაღლითობის შესახებ კანონი, რომელიც 1677 წელს იქნა მიღებული ინგლისში. მან დიდი სიცოცხლისუნარიანობა აჩვენა, კონკრეტულად კი, შეერთებულ შტატებში. არსებობს ვარაუდი, რომ კანონის მიღება არ ასახავს მკვეთრად წინასწარგანზრახულ პოლიტიკას; კანონი იყო ზოგადი სამართლებრივი ტრადიციის ნაწილი და, როგორც თვლიან, გამბედაობა იქნებოდა მისი არმილება. არსებითად, კანონით გათვალისწინებული იყო, რომ გარკვეული სახის ხელშეკრულებები ვერ აღსრულდებოდა, თუ არ შედგებოდა წერილობით და არ იქნებოდა ხელმოწერილი იმ პირის მიერ, რომელსაც სურდა, დაყრდნობოდა გარიგებას. კანონის არსებობის უმეტესი დროის განმავლობაში, სასამართლოებს მის მიმართ ულმობელი დამოკიდებულება ჰქონდათ. ნაწილობრივ, ამის მიზეზად ასახელებენ იმას, რომ კანონი არ არის წინასწარგანზრახული საკანონმდებლო შედეგი. თაღლითობის შესახებ კანონს არ ახასიათებს ფორმალობების სიზუსტე და რეგულარული ხასიათი. იგი წარმოადგენდა, უბრალოდ, ერთ-ერთ „დოქტრინას“, რომელიც დაკავშირებული იყო გარკვეული ტიპის ხელშეკრულებების ფორმასთან. შედეგად, თაღლითობის შესახებ კანონის ისტორია არ იგივედება სახელშეკრულებო სამართალში ფორმის მიმართ მოთხოვნების ისტორიასთან; მას მჭიდრო ურთიერთკავშირი ახასიათებს ისეთ დოქტრინასთან, როგორცაა შემხვედრი დაკმაყოფილება, რომელიც, ასევე, ფორმალისტური საწყისებიდან განვითარდა. ნესებისა და გამონაკლისების სიმრავლე, რაც კანონმა შექმნა, „შემამუფოთებელი წინააღმდეგობის წყაროა“, როგორც ეს სასამართლომ აღნიშნა, 1855 წელს. ზოგიერთი ავტორის აზრით, ფრაზა გაზვიადებულია; მაგრამ, ამ კანონმა გაზარდა სასამართლოში სახელშეკრულებო საქმეთა რაოდენობა.³²

აშშ-ისა და ინგლისური სამართალი ტრადიციულად გამოიყენებდა თაღლითობის შესახებ კანონს. ინგლისში, უძრავ ქონებასა და თავდებობის დაპირებებთან დაკავშირებული თაღლითობის შესახებ კანონის ყველა დებულება გაუქმდა 1954 წელს. აქედან გამომდინარე, ინგლისს

³¹ Black O., *Agreements: a Philosophical and Legal Study*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, 240.

³² Friedman L.M., *Contract Law in America: A Social and Economic Case Study*, Quid Pro Books, New Orleans, 2011, 74.

მიიჩნევენ, იურისდიქციებს შორის, ყოველგვარი ზოგადი ფორმის მიმართ მოთხოვნის არმქონედ³³. თუმცა, თაღლითობის შესახებ კანონის გარდა, არსებობს ბევრი სხვა კანონი, რომელიც აწესებს ფორმის მიმართ მოთხოვნებს კონკრეტული ტიპის შეთანხმებებისთვის. დაუცველობის შედეგები მერყეობს ხელშეკრულების სრულად, ან ნაწილობრივ ბათილობას, ორივე მხარისათვის არააღსრულებადობას, ან მხოლოდ ერთი მხარისათვის აღსრულებადობას შორის, მაგრამ, მხოლოდ სასამართლოს გადანყვეტილების საფუძველზე.³⁴

აშშ-ში, თაღლითობის შესახებ კანონის გამოყენების ფარგლები ჯერ კიდევ საკმაოდ ფართოა. აშშ-ის ყველა შტატმა აამოქმედა თაღლითობის შესახებ კანონის ზოგიერთი წესი. ამ საკანონმდებლო აქტს მოქმედების სხვადასხვა სფერო შეიძლება ჰქონდეს, მაგრამ, უმეტესობა მოიცავს სახელშეკრულებო სამართლის პრინციპების მეორე გადამუშავებული კრებული §110-ში ჩამოთვლილ ხელშეკრულებებს: ანდერძის აღსრულებლების, ან სამკვიდროს მმართველების ხელშეკრულებები; თავდებობის ხელშეკრულებები; საქორწინო ხელშეკრულებები; უძრავ ქონებაზე უფლების ნასყიდობის ხელშეკრულებები; ხელშეკრულებები, რომელთა შესრულება შეუძლებელია მათი დადებიდან ერთი წლის განმავლობაში. გარდა ამისა, ბევრმა შტატმა დაანესა ფორმის მიმართ მოთხოვნები სხვა ტიპის შეთანხმებებისთვისაც.³⁵

არსებობს რამდენიმე გამონაკლისი კანონით დაწესებული წერილობითი შეთანხმების (მემორანდუმის) მოთხოვნიდან. რაც ყველაზე მნიშვნელოვნად მიაჩნიათ, ხელშეკრულება აღსრულებადია, თაღლითობის შესახებ კანონის მოთხოვნებთან შეუსაბამობის მიუხედავად, თუ იგი ნაწილობრივ, ან სრულად შესრულდა. საერთოდ, თაღლითობის შესახებ კანონთან შეუსაბამობა ხელშეკრულებას ხდის არააღსრულებადს და არა ბათილს.³⁶ თუმცა, არსებობს ბევრი გამონაკლისი, რომელიც უშვებს აღსრულებას, ან სარჩელებს ეკონომიკურად მსგავსი შედეგებით, ან გამოიწვევს ანაზღაურებას დანაკარგებისთვის, რაც შეუსაბამობის გამო იქნა გამოწვეული.³⁷

5. ბეჭდიანი დოკუმენტის არსი

შეთანხმება არ არის ხელშეკრულება, თუ მხარეები არ აპირებენ სამართლებრივი ურთიერთობების წარმოშობას. ეს პირობა მოიცავს სხვადასხვა შემთხვევას, მათ შორის, ფორმათა-

³³ „...ინგლისური სამართლის ზოგადი წესი არის ის, რომ ხელშეკრულების მხარეებს შეუძლიათ, დადონ მათი ხელშეკრულება, რა ფორმითაც მათ სურთ, და შეუძლიათ, აირჩიონ, ჩაწერონ, თუ არა მის ყველა, ან ზოგიერთ პირობას მყარ ფორმაში“: Law Comm Report 1986, § 2.37, 22, ციტი.: Müller A., Protecting the Integrity of a Written Agreement: a Comparative Analysis of the Parol Evidence Rule, Merger Clauses and no Oral Modification Clauses in U.S., English, German and Swiss Law and International Instruments (CISG, PICC, PECL, DCFR and CESL), Eleven International Publishing, The Hague, 2013, 10.

³⁴ Müller A., Protecting the Integrity of a Written Agreement: a Comparative Analysis of the Parol Evidence Rule, Merger Clauses and no Oral Modification Clauses in U.S., English, German and Swiss Law and International Instruments (CISG, PICC, PECL, DCFR and CESL), Eleven International Publishing, The Hague, 2013, 10.

³⁵ იქვე, 11.

³⁶ სასამართლოები მხოლოდ მაშინ იყენებენ თაღლითობის შესახებ კანონს, თუ მხარე მოახდენს მასზე აპელირებას: Müller A., Protecting the Integrity of a Written Agreement: a Comparative Analysis of the Parol Evidence Rule, Merger Clauses and no Oral Modification Clauses in U.S., English, German and Swiss Law and International Instruments (CISG, PICC, PECL, DCFR and CESL), Eleven International Publishing, The Hague, 2013, 12.

³⁷ Müller A., Protecting the Integrity of a Written Agreement: a Comparative Analysis of the Parol Evidence Rule, Merger Clauses and no Oral Modification Clauses in U.S., English, German and Swiss Law and International Instruments (CISG, PICC, PECL, DCFR and CESL), Eleven International Publishing, The Hague, 2013, 12.

ვისუფალ სოციალურ, ან შინაურულ შეთანხმებებს; ზოგადი წესი არის ის, რომ ხელშეკრულება შეიძლება დაიდოს ფორმისგან თავისუფლად³⁸, მაგრამ, ზოგიერთ შემთხვევაში, შეთანხმება, რომელიც არ შეესაბამება ფორმის მიმართ გარკვეულ მოთხოვნებს, არ არის ხელშეკრულება. ეს გამონაკლისები ახლა მოცულია კანონმდებლობით, რომელიც ითვალისწინებს, რომ ზოგიერთი ხელშეკრულება, მაგალითად, სამ წელზე მეტი ვადით დადებული იჯარა უნდა დაიდოს ბეჭდიანი დოკუმენტის საშუალებით.³⁹

ბეჭდიანი დოკუმენტის ისტორია წარმოიშვა იმ ტრადიციიდან გამომდინარე, რომ სასამართლოები ბეჭედდასმული დოკუმენტის მიღმა არასდროს არ იყურებოდნენ. 1989 წელს, ნამდვილი ბეჭდის მოთხოვნა გაუქმდა და, მის ადგილას, პარლამენტმა გამოაცხადა, რომ ბეჭდიანი დოკუმენტი უნდა შეფასდეს მხოლოდ არსობრივად და უნდა ატარებდეს დამონმებულ ხელმოწერას.⁴⁰

„ბეჭედს“ ჰქონდა თავისი საფუძველი რეალური ბეჭდის დასმის ცერემონიაში, ფორმალურად შესრულებულ დოკუმენტზე ცვილის ანაბეჭდის დასმით, ბეჭდის, ან სიმბოლოს ტვიფრით. თუ დაპირება გაიცემოდა წერილობითი ფორმით, ბეჭედდასმული, და გადაეცემოდა დაპირების მიმღებს, იგი იყო აღსრულებადი, იმისდა მიუხედავად, იყო თუ არა მისთვის რაიმე შემხვედრი დაკმაყოფილება. მე-19 საუკუნემდე, უმეტესი სიმდიდრე მინასთან იყო დაკავშირებული. ამ დროს, გავრცელება პოვა დაპირების გაცემამ ბეჭდის გამოყენებით (ანაბეჭდი კეთებოდა ცვილზე ლითონის ბეჭდით). ბეჭედი გამოცხადდა შემხვედრი დაკმაყოფილების არარსებობის შემთხვევისათვისაც. ჟამთა სვლასთან ერთად, ჩვეულებრივი მოვლენა გახდა სიტყვა „ბეჭდის“ უბრალოდ დაფიქსირება დოკუმენტზე, ან, თუნდაც, მისი ქონა წინასწარ დაბეჭდილ ფორმაზე. ბევრმა იურისდიქციამ უარი თქვა ბეჭდების გამოყენებაზე. ერთიანი სავაჭრო კოდექსის მიხედვით, ბეჭდის არსებობის აუცილებლობა გაუქმდა საქონლის ნასყიდობის შესახებ ვარიეტებისათვის.⁴¹

მხარეები ხელს ართმევენ ერთმანეთს და ხელს აწერენ დოკუმენტებს. ხშირად, ხელმოწერებს ადასტურებს ნოტარიუსი, ან სხვა დამონმებელი მოხელე. ლენტებით, ან ბეჭდის ცვილით ხდება ქალაქის გაფორმება. ჩვეულებრივ, წარწერა „L.S.“ (ლათინური ტერმინის „locus sigilli“, ან „ბეჭდის ადგილის“ აბრევიატურა) არსებობს თითოეული ხელმოწერის შემდეგ. ეს ფორმალობები ხელშეკრულების გაფორმების ცერემონიას ახლავს და ხაზს უსვამს ქონების გადაცემის ფაქტს, რათა მეტი მნიშვნელობა შესძინოს გარგებას, სოციალური თვალსაზრისით. წმინდა უტილიტალური გაგებით, ისინი ზღვარს ავლებს მოლაპარაკებასა და ვარიეტებს შორის. მიუხედავად ამისა, იურიდიულად აღსრულებადი ხელშეკრულება შეიძლება შედგეს გაფორმებისა და დოკუმენტების ყოველგვარი გაცვლის გარეშე. ზოგიერთ ფორმალობას არა მხოლოდ ისტორიული, არამედ, ოდნავ მეტ მნიშვნელობა აქვს. არსებობს მოსაზრება, რომ ბეჭდიანი დოკუმენტის

³⁸ ინგლისში, პრეცედენტული მნიშვნელობისაა საქმე – *Beckham v. Drake*. თანამედროვე სამართლებრივ სისტემებში არაფორმალურობის ზოგად პრინციპზე საუბრობენ *ცვაიგერტი* და *კოტცი*, რომლებმაც ფორმის მიმართ მოთხოვნების შესუსტებისა და გაძლიერების კვალს მიაგნეს: *Black O., Agreements: a Philosophical and Legal Study*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, 227.

³⁹ *Black O., Agreements: a Philosophical and Legal Study*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, 227. ზოგიერთი ავტორის აზრით, ფორმის გამაფრთხილებელი ეფექტი სწორედ იმაში გამოიხატება, რომ პირმა შეიძლება უფრო დიდხანს იყოყმანოს, სანამ სათანადო წესით გააფორმებს ბეჭედდასმულ დოკუმენტს, ვიდრე ამას ექნებოდა ადგილი ზეპირი დაპირების გაცემის წინ: *Treitl G., The Law of Contract*, 7th ed., Sweet & Maxwell, London, 2003, 176.

⁴⁰ *Samuel G., Law of Obligations*, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2010, 116.

⁴¹ *Russell I.S., Bucholtz B.K., Mastering Contract Law*, Carolina Academic Press, Durham, 2011, 183.

გარშემო ლენტის შემოხვევა არაფერ არსებითს მატებს მას, თუმცა, მან ესთეტიკური მისწრაფება შეიძლება დააკმაყოფილოს. სხვა ფორმალობები, შესაძლოა, უფრო მნიშვნელოვანი იყოს და უმნიშვნელო დაუდევრობა რეალურ სირთულედ შეიძლება გადაიქცეს, თუ მხარეებს შემდგომი უთანხმოება აქვთ. მიუხედავად იმისა, რომ ტელეფონითაც შეიძლება დაიდოს ხელშეკრულება, ზეპირი მტკიცებულების წესმა⁴² (Arol Evidence Rule), შესაძლოა, რთული გახადოს გარიგების პირობების დადასტურება. ხელის ჩამორთმევა მხარეთა შეთანხმების საკმარის ნიშნად შეიძლება ჩანდეს, მაგრამ, შესაძლოა, არც იყოს, თუკი გამოიყენება კანონი თაღლითობის შესახებ.⁴³

6. დასკვნა

ნაშრომში განვითარებული მსჯელობა გარკვეული დასკვნების გამოტანის საშუალებას იძლევა, გარიგების ფორმის ანგლოამერიკული სამართლებრივი მოწესრიგების ზოგიერთ თავისებურებასთან დაკავშირებით.

ფორმალიზმის ისტორიული და თანამედროვე გაგება რადიკალურად განსხვავდება ერთმანეთისაგან, თუმცა, უარი მაინც არ არის ნათქვამი შეთანხმების განხორციელების გარკვეულ ფორმალობებზე, რაც მათი კანონიერი ძალისა, თუ აღსრულებადობისათვის არის საჭირო. ასევე, განსხვავებულია ფორმასავალდებულო და ფორმათავისუფალი ხელშეკრულებების ტრადიციული და ახლანდელი გამიჯვნის საფუძველი.

კანონით დადგენილ ფორმას გააჩნია არაერთი მიზანი, მათ შორის, როგორც კლასიკური, კერძოდ, მტკიცების, გაფრთხილების, სიცხადისა და საინფორმაციო ფუნქციები, ისე სხვა სპეციფიკური მიზნები.

1677 წლის თაღლითობის შესახებ კანონის არსებობის მანძილზე, თვალსაჩინო ფორმალისტური ბუნების გამო, მას არაერთხელ ხვდა წილად მძაფრი კრიტიკა როგორც სასამართლოების, ისე მეცნიერთა მხრიდან, თუმცა, მან მაინც დაადასტურა არსებობის უნარი. უფრო მეტიც, ფორმის მიმართ არსებული მოთხოვნების დაუცველობის სამართლებრივი შედეგებიდან მის მიერ დადგენილი ზოგიერთი გამონაკლისი განსაკუთრებული მონონებიტაც კი სარგებლობს.

და ბოლოს, მიუხედავად იმისა, რომ ბეჭდიანი დოკუმენტი უფრო და უფრო კარგავს თავდაპირველ ისტორიულ სახეს, მაინც ინარჩუნებს თავის ფუნქციურ დანიშნულებას ფორმასავალდებულო ხელშეკრულებათა შორის.

⁴² ხელშეკრულების განმარტების ეს ხერხი ქართულ წყაროებში მოხსენიებულია, აგრეთვე, როგორც „ზეპირ ჩვენებათა წესი“: იოსელიანი ნ., ხელშეკრულების განმარტება, ჟურნ. „მართლმსაჯულება“, 2007, 3, 108.

⁴³ Hunter H.O., Rowley K.A., Modern Law of Contracts, Vol. 1, Revised ed. West Publishing, Eagan, 2011, 307.